

Aiškinamojo kompiuterinės leksikos žodyno sudarymo principai

Valentina DAGIENĖ, Gintautas GRIGAS (MII)

el. paštas: dagiene@ktl.mii.lt, grigas@ktl.mii.lt

Reziumė. Pateikiami hipertekstinio aiškinamojo žodyno, kurio leksiką sudaro žmogaus ir kompiuterio sąsajoje naudojami terminai, kiti žodžiai bei dažnai vartojamos frazės, specifika bei sudarymo principai. Žodynas internetinis. Jame pateikiami išsamūs žodžių aprašai su paaiškinimais ir iliustracijomis, panaudojama animacija. Žodynas skiriamas programinės įrangos lietuviotojams ir naudotojams. Apibūdinami jo ryšiai su anglų-lietuvių kalbų kompiuterijos žodžių bei frazių žodynu.

Raktiniai žodžiai: informatikos terminai, kompiuterinė leksika, aiškinamasis žodynas.

1. Įvadas

Informatikos, kompiuterių, informacinių technologijų terminai labai aktualūs norint išlaikyti kalbos dvasią visose visuomenės srityse. Technologijos keičiasi taip sparčiai, atsiranda vis naujų įtaisų, priemonių, galimybių, jiems įvardinti reikia taisyklingų kalbos žodžių.

Natūrali kurios nors srities žodynų raida paprastai būna tokia: 1) dvikalbis arba daugiakalbis žodynas, 2) aiškinamasis kurios nors užsienio kalbos terminų žodynas, 3) aiškinamasis lietuvių kalbos terminų žodynas. Pagal šią schemą buvo kuriami ir informatikos terminų žodynai Lietuvoje.

Pirmasis stambesnis žodynas buvo trikalbis (rusų-lietuvių-anglų) [9], išleistas 1971 m. Kitas panašios struktūros ir iš dalies tų pačių autorių keturkalbis (lietuvių- anglų-rusų-vokiečių) žodynas buvo išleistas 1997 m. [15] Juose dominuoja skaičiavimo technikos ir programavimo terminai, mažai operacinių sistemų terminų, nėra žmogaus ir kompiuterio sąsajos leksikos, kuri ypač reikalinga programinės įrangos lokalizuotojams ir naudotojams. Vėliau ši spraga buvo pildoma atskirų operacinių sistemų žodynėliais: anglų-lietuvių kalbų sistemos MS-DOS [16], trikalbiu (anglų-lietuvių-prancūzų) raštinės programų komplekto „MS Office“ [17] ir dvikalbiu (anglų-lietuvių) operacinės sistemos „Linux“ [10].

Pirmasis nedidelis aiškinamasis anglų kalbos terminų žodynėlis [4] buvo išleistas 1995 m. Vėliau buvo išleistas dvikalbis žodynas [1], kuriame paaiškinta dalis angliškų terminų.

1995 m. buvo išleistas aiškinamasis lietuviškų terminų žodynas [13], kuriame pateikti trumpi lietuviškų terminų apibrėžimai ir jų atitikmenys anglų ir rusų kalbomis. Jame, panašiai kaip ir pirmuose daugiakalbiuose žodynuose [9, 15] dominuoja skaičiavimo technikos bei programavimo terminai ir nėra sąsajos leksikos. Mūsų tikslas buvo parengti šiuolaikinės kompiuterinės leksikos aiškinamąjį žodyną, kurio tikslas yra dvejopas:

1. Aprašyti žodžius, su kuriais susiduria programinės įrangos (visų pirma – bendrosios paskirties) lokalizuotojas ir naudotojas. Tai žodžiai, kurie matomi kompiuterio ekrane (menu, dialogo langų užrašai, komandos, kompiuterio pranešimai, žinytų tekstai). Tai ne vien klasikiniai kompiuterijos terminai, bet ir iš bendrinės kalbos į kompiuterio ekraną atėję žodžiai ir čia įgiję savitą prasmę. Daugelis jų yra veiksmožodžiai arba būdvardžiai, tuo tarpu terminai paprastai būna daiktavardžiai. Būtent dėl šios priežasties žodynas vadinamas ne terminų, o leksikos žodynu. Žodynas turėtų tapti tiltu tarp programinės įrangos lokalizuotojo ir naudotojo, kad jie vienodai suprastų tai, ką „sako“ kompiuteris.

2. Pasiiekti, kad skaitytojas galėtų vien iš lietuviško žodžio aprašo aiškiai ir vienareikšmiškai suprasti, ką tas žodis reiškia ir jam nereikėtų ieškoti to žodžio prasmės kitų kalbų žodžiuose ar jų apibrėžimuose. Tai viena iš priemonių, kad lietuvių kalbos funkcija kompiuterijoje pasiektų tokį pat lygį, kaip ir kitose disciplinose ir nebebūtų antrarūšė. Šis tikslas pasiekiamas pateikiant ne tik sąvokų apibrėžimus, bet ir išsamius jų paaiškinimus su iliustracijomis (paveikslais, animacija).

2. Kompiuterinės leksikos samprata

Specifinius kurios nors mokslo srities sąvokas vadiname terminais. Apibrėžiant terminą dažniausiai pasirenkami keli esminiai šios sąvokos skiriamieji požymiai: 1) sąvokos pobūdis, 2) tiksliai apibrėžta reikšmė, 3) sąvokos specialumas, 4) vienareikšmiškumas, 5) sinonimų neturėjimas ir kt. [7]. Informatikos kaip mokslo terminus galima nesunkiai atskirti. Čia būtų galima priskirti techninę kompiuterių dalį, informacijos teoriją, programavimą, gal kiek matematinės logikos.

Visa tai tinka tradiciniams informatikos terminų žodynams. Tačiau žmogaus ir kompiuterio sąsajoje vartojama daug bendrinės kalbos žodžių, kurie neturi terminams būdingų požymių arba turi tik dalį jų. Todėl šis aiškinamasis žodynas vadinamas kompiuterinės leksikos žodynu.

Lokalizuotojai ir programų naudotojai nuolatos susiduria su kitokios rūšies žodžiais, kurie matomi kompiuterio ekrane. Tai komandos, mygtukų pavadinimai, trumpos frazės ir pan. Dauguma jų yra bendrinės kalbos žodžiai iš įvairių kalbos dalių (veiksmožodžiai (pvz., *idėti*), būdvardžiai (pvz., *tolydusis*),rieveksmiai (pvz., mygtuko pavadinimas *gerai*) ir kt.). Kyla klausimas, ar juos visus galima vadinti terminais? Tam, kad nebūtų nukrypta nuo tradicinės termino sampratos, šis aiškinamasis žodynas vadinamas neutraliau – kompiuterinės leksikos žodynu. Be abejo, nemaža dalis vartojamų žodžių yra iš tiesų informatikos terminai.

Iš vieno gimininio termino dažnai sudaroma daugelis rūšinių. Tie rūšiniai terminai, kurių prasmė akivaizdi, neaprašomi, o tik išvardijami jų sudarančio gimininio termino apraše atskiroje pastraipoje. Pavyzdžiui, gimininio termino *darinys* apraše pateikiami tokie rūšiniai terminai: darinio identifikatorius, darinio klaida, darinio testavimas, nakties darinys. Du rūšiniai terminai (jie pabraukti) yra aprašyti žodyne ir yra idėti saitai su jų aprašais, kiti du – tik pateikti gimininio žodžio apraše.

3. Žodyno struktūra ir ryšys su anglų-lietuvių kalbų žodynu

Sudarant žodyną buvo turimos omeny dvi skaitytojų grupės: 1) programinės įrangos lokalizuotojai ir 2) lokalizuotos programinės įrangos naudotojai.

Antrajai skaitytojų grupei turėtų pakakti vien aiškinamojo žodyno. Čia ir atsiskleidžia jo tikslas: pateikti išsamią informaciją apie kiekvieną dažniau sutinkamą žodį be užsienio kalbų pagalbos.

Programos lokalizuotojui aiškinamasis žodynas būtinas dėl to, kad jam reikia tiksliai žinoti lietuviško žodžio prasmę, kad jį galėtų tinkamai pavartoti. Tačiau to jam nepakanka. Kai jis verčia programą iš kitos kalbos ir susiduria su tos kalbos žodžiais, tai jam pirmiausia reikia rasti galimus to žodžio lietuviškus atitikmenis, kurių dažnai būna keletas ir tik po to parinkti iš jų tinkamiausią. Todėl reikalingas dar vienas – dvikalbis žodynas (pvz., anglų-lietuvių). Dvikalbių žodynų jau yra. Tačiau dviem atskirais žodynais naudotis nepatogu. Todėl buvo nuspręsta parengti dvikalbį žodyną, tiesiogiai (saitais) susietą su aiškinamuoju. Iš dvikalbio žodyno lietuviškų atitikmenų, kurie aprašyti aiškinamajame žodyne, eina saitai į tuos aprašus.

Pavyzdys. Angliškam žodžiui *position* pateikti penki lietuviški atitikmenys: *padėtis; pareigos; pozicija, skiltis; vieta*. Trys reikšmės (pabrauktos) aprašytos aiškinamajame žodyne ir jos susietos saitais su aiškinamuoju žodynu. Kitų dviejų (*pareigos, vieta*) vartoseną nesiskiria nuo bendrinės kalbos žodžių ir jie laikomi savaime suprantamais (jų aiškinamajame žodyne nėra).

Yra specifinių anglišių žodžių ar jų derinių, kuriuos reikia žinoti, kaip versti į lietuvių kalbą ir todėl jie įtraukiami į anglų-lietuvių k. žodyną (pvz., *every day – kasdien, every time – visada*), tačiau jų lietuviški atitikmenys savaime aiškūs ir jų nė vieno nėra aiškinamajame žodyne.

4. Žodyno leksikos šaltiniai

Rengiant buvo naudotasi esamais lietuviškais [1, 4, 6, 13,] ir kitų kalbų [2, 5, 6, 8, 11, 14, 18, 19] aiškinamaisiais žodynais, dvikalbiais [10, 12] ir daugiakalbiais [15, 17] žodynais, o taip pat lokalizuotų programų „Windows XP“, „Microsoft Office“ ir „Linux“ tekstynais. Žodyno sudarytojais yra patys lokalizavę 11 programų (*Demos Mail, Komensio Logo, Dinaminė geometrija, Total Commander, Black Box, Mozilla, Firefox, Thunderbird, Open Office, Doctor Web, Opera*), kurių autoriai yra iš 9 skirtingų bendrovių, esančių 6 valstybėse (JAV, Norvegijoje, Rusijoje, Slovakijoje, Šveicarijoje, Vokietijoje), parengę didesnių lokalizuotų programų tekstynus ir sukauptą medžiagą panaudojo rengdami šį žodyną. Visa tai turėjo įtakos vienodinant ir sistemiant lietuvišką terminiją, nes angliškoji sistemingumu nepasižymi – ji ypač įvairuoja tarp skirtingų operacinių sistemų bei skirtingų autorių (bendrovių). Buvo stengtasi padaryti taip, kad vienodos sąvokos lietuviškai būtų vadinamos vienodai, skirtingos – skirtingai.

5. Išvados ir ateities planai

Šis aiškinamasis žodynas užpildo trečiąją (paskutinę) žodynų eilę (žr. 1 skyr.). Galima tvirtinti, kad kokybiškai uždavinys išspręstas, tačiau kiekybiškai darbas dar nebaigtas: žodyne pateiktų dviejų tūkstančių žodžių aprašų nepakanka. Šių skaičių reikia padidinti 2–3 kartus. Tai vienas iš ateities uždavinių. Kitas uždavinys – papildyti anglų-lietuvių kalbų žodyną anglišių frazių vertimo pavyzdžiais, o taip pat į jį perkelti patarimus vertėjams iš dabar esančio aiškinamojo žodyno, nes jie geriau dera prie anglišių žodžių, negu prie lietuviškų, ypač kai čia numatomi ir frazių vertimo pavyzdžiai.

Numatoma publikuoti ir popierinį žodyno variantą bei jo poaibius. Vienas toks poaibis – mokyklinis žodynėlis jau yra publikuotas [3].

Literatūra

1. *Aiškinamasis anglų-lietuvių kalbų kompiuterijos terminų žodynas*, Smaltija (1997).
2. *Anglų-latviešu-krievu informatikas vārdnīca*, Avots (2001).
3. V. Dagienė, G. Grigas, *Mokyklinis aiškinamasis informacinių technologijų žodynėlis*, TEV, Vilnius (2003).
4. V. Dagys, A. Klupšaitė, A. Žandaris, *Informatika ir kompiuterių įranga. Aiškinamasis anglų-lietuvių kalbų terminų žodynėlis*, Baltic Amadeus (1995).
5. A. Freedman, *The Computer Desktop Encyclopedia*, 2nd ed., Amacom (1999).
6. *FOLDOC. Free Online Dictionary Of Computing*.
<http://foldoc.doc.ic.ac.uk/foldoc/index.html>
7. K. Gaivenis, *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, LKI (2002).
8. *Inside Macintosh Glossary*.
<http://developer.apple.com/techpubs/macos8/Glossary/IMGlossary.pdf>
9. V. Kairys, A. Kaminskas, Z. Kudirka ir kt. *Rusų-lietuvių-anglų kalbų skaičiavimo technikos terminų žodynas*, Mintis (1971).
10. „Linux“ žodynėlis, Smaltija (2004).
11. *Microsoft Computer Dictionary*, 4th edition, Microsoft Press (1999).
12. W.P. Mikulak, *Słownik terminów komputerowych angielsko-polski*, Benkowski (2001).
13. K.V. Paulauskas, *Aiškinamasis kompiuterijos žodynas*, Technologija (1995).
14. H.H. Schulze, *Computer-English*, Ein Fachwörterbuch, Rowolth Tashenbuch Verlag (2001).
15. R. Valatkaitė, Z. Kudirka (red.), *Lietuvių-anglų-rusų-vokiečių kalbų terminų žodynas*, Informatika, MII (1997).
16. V. Valujavičius, M. Dvorkin, *Anglų-lietuvių MS-DOS terminų žodynėlis*, Spectrum Lithuania (1991).
17. V. Žalkauskas, *Šiuolaikinių kompiuterių programų ir tinklų žodynas*, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas (2003).
18. В. Дорот, Ф. Новиков, *Толковый словарь современной компьютерной лексики*, 2-е изд., БХВ (2001).
19. Э. Пройдаков, Л. Теплицкий, *Англо-русский толковый словарь по вычислительной технике, Интернету и программированию*, Русская редакция (2003).

SUMMARY

V. Dagienė, G. Grigas. Development of computer glossary

The structure and development of hypertext computer dictionary are discussed. The glossary includes information technology terms as well as words and phrases which appears on the screen of computer display. The glossary is published in the Internet. Descriptions of the words are comprehensive, illustrated, animation is used in some cases. The users are expected to be localizers of computer software and computer users.

Keywords: informatics terms, computer lexis, explanatory vocabulary.